„szájmeleg sárszókból lesz a vers”

Kiss Benedek természetlírájától az elmúlás igézetéig

Kiss Benedek: *Mi közöm hozzátok, emlékeim – Az Alföld bűvöletében* (Hitel Könyvműhely, 2020)

„Csak azt sajnálom, ha majd elmegyek,
hogy – mire tellett: – többé nem leszek
tékozló sok mosolygás ura,
alföldi út stoppos vándora.”
(Tékozló, boldog mosolygásom)

Habár régi hagyományra tekint vissza egy-egy életmű tematikus elemzése, a témabeli egyezésen alapuló versek egyberostálására azonban ma nem sűrűn találunk példát,[1] holott az így egymás mellé került szövegek teljesen új arcmintázatát mutatják meg a szerzőnek. Egy ilyen korpuszválogatás eredménye most Kiss Benedek legújabb kötete, a *Mi közöm hozzátok, emlékeim – Az Alföld bűvöletében* című verseskönyve, amely a Hitel Könyvműhely jóvoltából jelent meg Léka Géza szerkesztésében. Az alcím azonnal lerántja a leplet a kötetválogatás gesztusáról, ami még inkább egy mederben tartja az olvasó könyv iránti irányultságát.

A Kilencek csoportosulás oszlopos tagjaként is emlegetett szerzőnek nem ez az első válogatott verseit tartalmazó kötete: az 1988-as és 1993-as *A világ örökbefogadása* után a fél évszázados életművet átvilágító versválogatásra is sor kerülhetett *Isten csavargója* (1962–2012) címmel (szerkesztette: Nagy Gábor. Bp., 2013, Hitel Könyvműhely). Jelen gyűjtemény pedig Kiss Benedeknek az Alföldhöz kötődő hűségéről tanúskodó verseket sorjázza, elvetve ezúttal a ciklikus szövegszerkesztés lehetőségét. A 71 költeményt tartalmazó kötet mégsem tűnik egy „lélegzetvételnek”: egyrészről Orosz István rajzai, másrészről egy-egy úgynevezett „nagyvers” (pl.: *Kenyeret anyám úgy eszik; Utak keresztje; Az allegro barbaro; Mi közöm hozzátok, emlékeim?; Isten csavargója)* állíthatják meg a versolvasót egy pillanatra, hogy aztán tovább szikráztassa magában az alföldi tájat szemlélő költő versvillanásait.

Kiss Benedek dél-alföldi szülőfalujáról, Akasztóról sosem feledkezik meg, sőt valamiféle mágikus kapcsot is talál az Akasztótól mindössze 9 kilométerre fekvő, az Alföld nagy szerelmesének, Petőfinek a szülővárosával, Kiskőrössel. A börtönéből szabadult sas lelkű, rónalátó nagy költőóriás szinte felporciózza számunkra az Alföldet, annak minden rejtett kincsét megmutatja, nem feledkezve meg a munkáskezű, olykor földszagú alföldi emberről sem. Kiss Benedek is „együtt suhog” a fákkal *(Fák és szél)*, amikor így emlékezik: „De szép is voltál, én gyermekkorom! / Nem emeletre zártan – szabadon, / szabadon és szilajon nőttem én, / s mi köd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég!” *(Téli alkonyon)*. Az alföldi táj egyik legfőbb attribútumaként jelentkező szabadságérzettel gyakran együtt járó repülés képzete is megfogan a költőben: „Szelekkel csattogva szállnék…”; „Fiam röpköd szemem rétjén, / ő csattog füttyös szelekkel” (*Zápor alá régen álltam*). S. Varga Pál *Az alföld* beható elemzésének végén jegyzi meg: „az Én abban a tájban érzi otthon magát, abban a vidékben gyönyörködik, amelytől személyisége legfőbb vonását, »faculté maîtresse«-ét, a szabadságvágyat kapta, s ezért önmagára ismerhet benne […]. Mi sem természetesebb ezután, mint hogy

1 Legutóbb Lackfi János *Van tüzed?* című istenes verseivel találkoztunk. Szent István Társulat, 2019.

a halálhoz a szülőföldbe való visszatérés óhaja asszociálódik" (2019). „A létezés titkait kutatja a természet hétköznapi csodáiban" – fogalmaz Görömbei András (1986). Kiss Benedeknek a tájban való „kiteljesedésének", majd „beteljesedésének" aktusa érhető tetten a *Járok a nyárban* című versének második felében: „Istenről, / Asszonyról, / Hazáról / alföldül érzek / alföldül gondolkodok."; „Alföld / édes szülém / te vagy! / Járok a nyárban / hazai tájon, / s megsimogatom / dűlőút-ráncaidat" (eredetileg: „ráncait" szerepel a *Szűkülő szemmel* című kötetében, 1994). Majd a kötet záró versében (*Búcsúzás Csodaországtól*) pedig az egykor öndefiniálhatatlan egyénen keresztül elevenedik meg újra az alföldi táj, amely ekképp rezonál a költőben: „S otthon jártam, amerre jártam, / szikek és tarlók mellett legelőkön […] / nem tudtam, ki vagyok, dinnyét bicskáztam." S a búcsúzás visszavonhatatlanul komoly szándéka szerint artikulálódik a költő ajkán a szó: „Megáldalak, földem, a néniket / s a bácsikat, a gyerekeket, / mi életem volt: Isten veled, / Hazám, Szerelmem, Csoda-országom."

Az életmű legszakavatottabb ismerője, a monográfiaszerző Ködöböcz Gábor szerint „egyáltalán nem közömbös, hogy az ember milyen díszletek között éli az életét". A gyermekkori ihlettapadások Kiss Benedeknél olyan lét- és élménylírát testesítenek meg, amelyek később is, félszáz év távolából is bátran vállalhatók. Tájszintézisébe olyan elemek tartoznak bele, mint például a fa *(Fák és szél, Őszök lármája békéje),* a szél *(Fénnyel, füttyel*: „a szelet szőrén üli"; „meglovagolhatod majd a szelet!"; *Állok virágban; Létem, temetőm!; Zápor alá régen álltam),* a madár *(Vadkácsamítosz; Kékszilva esték; Ember vagy madár?)*, a páva *(Kettőző madrigál; Vadkácsamítosz; Vénasszonyok nyara; Március, perzselt mezők),* a víz, a nád vagy a sás *(Békaszőlő békalencse; Március, perzselt mezők).* A szülőföldet – természeti adottságait tekintve – a homok és a szikes talajok váltakozása jellemzi. A Homokhátságra jellemző homok számos változatában él Kiss Benedek költeményeiben: a „forró homoktól" *(Talán hatéves ha voltam; Anyámmal hajdan a szőlőben)* a „marék aranyporon" át *(Fénnyel, füttyel)*, a homokra alápergő juharlevél *(Vénasszonyok nyara),* „a mindig szomjas homok" *(Létem, temetőm!)*, a „véres köpés a homokon" *(Utak keresztje),* a „homokágy" (*Meggyszedők delelője*) és a „homoktüskék" *(Március, perzselt mezők)* említéséig tarthat számbavétele, valamint a „Homok itta az ég könynyét" megszemélyesítésig *(Zápor alá régen álltam).*

Ugyanilyen intenzitással szerepelnek a kötetben az évszakok is. Vasy Géza észrevételezése szerint: a „tavasz, nyár, ősz, tél forgószínpada van jelen szinte állandóan jelzetten a versekben […] A tavasz és a nyár képzetköre inkább a dalt, az ősz és a tél inkább az elégiát vonzza, s így a versek legtöbbje elégikus dalként és/vagy dalszerű elégiaként írható le poétikai szempontból" (2002). Kiss Benedek nyaraiban „fürdőzik a Nap szittyós tavon" *(Vadkácsmítosz)* és „Zörög a napraforgótányér" […] „Bár ez itt árnyak ideje nyárvég" *(Nyelvemre levelet tépek).* Metonimikus kapcsolódásra találunk példát a *Vadgalamb* záró strófájában: „Magasabb a nyár, / sudarán tűzkorona, / hát odaszáll, / oda!" A *Járok a nyárban* pedig már az ősz felé mutat: „már / őszben időzöm" (adoniszi sor); vagy „Rászárad a levegő / csontra, ágra. Őszidő. *(Juharcsillag).* A ráolvasásszerű *Vénasszonyok nyará*ban is fontos motivikus átívelés a juharlevél jelenléte, ahogyan az *Őszök lármája, békéje* című versben is felvillan: „a lágy (eredetileg: ős – 1969) őszi este / arcod juharszínre fesse". A perszonifikáció trópusa érhető tetten a második strófában: „a Nap szomszédolni kullog, / hurutos fa köhint, dörmög, / gallyat zörget…" A nyár díszeit „elejtő" őszülő föld képsorozata látványosan mutatja be a szükségszerű évszakváltást: „Madarak tébolydái az erdők, / az ősz arany kalitka, / rájuk zárul." […] „Levelet pottyant a fa – / ürüléket" *(Őszülő föld).* A történelem terhéről szóló *Októberi vers*ben pedig már az

ötvenhét esztendős költő is elszenvedi az elmúlást: „ősz van megint, / őszben őszülve magam bolyongok". A „téli versek" emlékező versek is egyben: egy szinte traumatikusnak nevezhető gyermekkori élményről számol be *A félelem születése* című költemény, míg a *Téli alkonyon*ban a lírai alany idilli-élménydús gyermekkorát önti versbe. „Kívánkozok el a hóesésből / – nem is nyárba: – / gyermekkori télbe" – indítja *A havazás mögött* című versét a költő, hogy a jeges úton korcsolyázó emlékképtől eljusson a „hímes téli estékig", amelybe édesanyja varrógépje is „bele-belehadart". A legdominánsabban – nemcsak ebben a kötetben, hanem az egész életműben – a tavasz van jelen. Juhász Ferenc a *Békesség nektek utak* (1973) kötetben egy olyan tájembert tár elénk Kiss Benedek személyében, aki „bársonycsikókedvű, tavaszra-vágyó, tavasz-sejtelmű költő". Csak néhányat sorjázva: *Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek; Állok virágban* („bodzafaillatos nyarat várok"); *Az én földem* („ne szűnjek soha gyönyörködni / meggyfa-menyasszonyaidban, tavasz…"); *Nagy pörkölésre készül Március* („s az ég hasát nyaldosó virágtűz-lobogás / leperzsel napjainkról minden / jégszilánk-sertét!"); *Március, perzselt mezők* („Március – aknákat rak még / a fagy, – ám a romokból / vitaminüzemét / építgeti / újfent a Nap…"); *Jöjj, Március!* („Jöjj, Március, születésem évadja" – március 19-én, József-napon született a költő); *A maradék; Húsvét; Anyámmal hajdan a szőlőben* (szintézisvers: „tavaszi szélben"; „őszbe fordulnak a napok"; „forró homokban").

E válogatott korpuszban jelentős szerephez jut az anyamotívum is. A legtöbb kötetbe felvett verse a már az *Elérhetetlen föld II.* antológiában (1982) is jelenlevő *Kenyeret anyám úgy eszik*. Falusi Márton írja tanulmányában: „egyik utolsó nagy formátumú költőnk azok közül, akihez a népi kultúra még anyanyelven szól…" (2013). Nos, ebben a dalforma egyszerűségét kölcsönző versben máris megmutatkozott Kiss Benedek lírai alkata. A vers utolsó strófájában már nem a cselekvő, hanem az elszenvedett (áldozat szerepű) édesanyával azonosulhatunk: „Anyámat a gondok úgy eszik, / harapja rágja mindegyik…" A *Vénasszonyok nyara* epiforás 4. versszakában olvassuk az elégiába hajló sorokat: „pereg anyám könnye, pereg / rőtarany lomb akár a seb!" vagy a *Meggyszedők dedelőjé*ben: „Anyám lábai ledöntött oszlopok…" Az *Édesanyám* II. részében anaforikus szerkesztésmóddal találkozunk, amelyben az „anyám" jut előismétlési pozícióba. Édesanyja keresztneve – Mária – evokálja az Istenszülő Máriát, akivel lelki-szakrális rokonságot vél felfedezni: „Mária volt az én anyám is, / s jaj, mennyire örült nekem! / Boldoggá avatlak most anyácskám: / én is örvendezem!" *Az anyám, én és a szárnyak* költője felidézi az anya varró munkáját, amellyel kénytelen volt eltartani a családját. A vers vége pedig már a halott anyával való egyesülést festi elénk: „Én még keringek / lankadó szárnnyal. / Mind lejjebb, mind lejjebb, míg egyesülök / újból a földdel és anyámmal." Végül a „pilléző szárnyakon" repülő dallam, a kattogó varrógép zaját ellensúlyozni próbáló énekhang az, ami a költőben örök nyomot hagy *(Anyám hajdani éneke)*.

Kiss Benedek lírájában a zeneiség megkapó erővel és esztétikai értéktöbblettel van jelen, „érzelemtelítetten ötletes dalszerű szómágiájával kíván hatni" (Bertha Zoltán, 2019). Főképp az ismétlés alakzata az, amelyben „megtestesülni" látszik költészetének hangszimbolikája. Az alliterációval számos költeményében él Kiss Benedek. Legtöbbször talán *Az allegro barbaró*ban: „Szökkenő szép ünő / szökkentő harsanó…"; szirom- / szitakötő"; „kristályként épülő / kedély, komor tevő"; de ideidézhetjük még *A félelem születése* kakofóniáját: „csupán a csákány csattog" sorát, vagy a h-l hangok lágyságát, azok eufonikus hangzásvilágát: „S dehogy hajtok a hajnalnak térdet, / amikor hull, hull, / pőreségemre csak hullik a hó." (Az „őszben őszülök" figura etymologicáját is ide

sorolhatjuk.). Továbbá itt hozhatjuk példaként a különleges tájnyelvi hangutánzó–hangulatfestő szavait is a költőnek, úgy mint: duhhan, zajdul, bozsgat, dobrokol, kotog, cikkan, morran, dúcorog, leffeg stb.

Ha már a versek esztétikai élvezetéről szóltunk, hadd emeljünk ki olyan idézetpéldákat a kötetből, amelyek sajátosan egyedivé varázsolják Kiss Benedek líravilágát, amelyek olyannyira megkapóak, hogy napokig fülébe csengenek az embernek, és amelyekről heideggeri maximával élve elmondható: „költőien lakozik az ember". „virágszóval menetelnek / szemeimben az akácok" *(Tavaszi kérdő-és felkiáltójelek)*; „Égi vizekben termő aranysás / ráhasítja / a csönd tök-álarcára szád: / beszélj!" *(Ha meglep a dér)*; „pipacsos mezőtüzek"; „méz-sárga jáspist ragyogtat már / szomszédos tőkéken / a remény" *(Létem, temetőm!)*; „Szikes arcomon évelő / tüske és kamilla-bánat" *(Utak keresztje)*; „Homok itta az ég könnyét" *(Zápor alá régen álltam)*; hapax legomenonra is akadnak példák: „Füttyfapipacsok. / Búzavirágsóhaj." *(Pünkösdi harang húzatik)*; „lábaim országútján vándorok lesznek a hangyák" *(Spiccvasam elhagytam)*; eufemizmus: „csillagok bogába akadt a lábad" *(Anyám hajdani éneke)*; „Alkonyul. / Aggastyán-arccá szürkül / az égbolt, kiveri csillag-borosta" *(Őszülő föld*, 1994; G. Komoróczy Emőke nem az alföldi alkonyt, hanem a Balatonszentgyörgy-hegyit véli felfedezni a fenti sorokban. – *A kilencek*, 2007*)*.

Fontosnak tartjuk a *Mi közöm hozzátok, emlékeim* kötet verseinek filológiai nagyító alá vételét, ugyanis igen sok helyen találunk szövegmódosítást az eredeti (első) megjelenéshez képest, ami nem meglepő, hiszen Kiss Benedek költői munkamódszerébe a javítás metódusa abszolút belefér; ő maga vallja ugyanis: „az anyaggal meg kell küzdeni" (interjú, 2010). Legtöbbször a sortördelés módosításával találkozunk: jelen kötetben előszeretettel alkalmazza az egykor balra zárt versek középre zárását (pl. *Fák és szél; Vadkácsamítosz; Járok a nyárban; Létem, temetőm!; Véragancsszarvas* stb.). A másik szöveggrammatikai eljárás, amikor az eredetileg, még az 1969-es *Elérhetetlen föld* című antológiában központozás nélkül olvashatjuk pl. a *Kettőző madrigál*t vagy a *Békaszőlő, békalencsé*t. Szövegtörlésre is találunk példát, ahogyan szövegbetoldásra is. A *Juharcsillag* második szakasza után törlődött a következő szövegrész: „Hullik, hullik fejemre. / Ha elfutnék, / mi lenne?" (1973); az *András-napok* utolsó kétsorosa előtt hiányzik „A RINGYÓ-HALÁLLAL / PUSMOSOS BUTÁKKAL" szöveg. Az *Isten csavargója* harmadik versszakának utolsó szava – „szeressenek" – helyett „nevessenek" állt. A záró strófa is átstilizálódott. Eredetileg ez szerepelt: „Ám a Te ítéletedet várom. / A Te csavargód vagyok én, / hatalmas Isten, / e csillag-bozót-világon." (2012) Az 1969-es *Utak keresztje* című versnek eredetileg még nem volt ajánlása, később lett, megszólítva benne Buda Ferenc, a pályatárs és hű barát; ahogyan a zárlat is későbbi szövegbetoldás: „szorítom arcomra ezt a tájat: / kendő! könnycsipkés, vérmonogramos / kendője szép magyar Veronikánknak!" A címadó költemény négysoros „codája" is később nyújtotta meg a szövegtestet. Három esetben pedig értelembeli változással találkozunk: az *Utak keresztjé*ben eredetileg „meglépett Jézus / a rozzant keresztről", ez lett javítva ellentétes tartalommal: „ellopták Jézust"-ra. Az „álompuszta" helyesbítése „Állampusztára": utalás a börtönre. A *Szivárványcsatakban* című versben teljesen átlényegül a mondanivaló azáltal, hogy tudniillik a lányok „megdöfködnek / szerelemszigony-szemekkel!", míg jelen szövegverzióban: „döfködöm őket / szerelemszigony-szemekkel!" (Nagy kitérő lenne, ezért csak említés szintjén utalunk rá: Kiss Benedek szövegei megterheltek számunkra a felkiáltójelek igen gyakori alkalmazásában.)

Végezetül nem mehetünk el a kötetben immanensen és kifejtetten is jelen levő, tetten érhető elmúlás/halál-tematika mellett. Az emberi–költői számvetés megfogalmazása a líra nyelvén mindig bizonyos

interpretációs szorongáshoz vezet. Hogyan olvassuk egy beérett életmű jelen pillanatban forgatott utolsó kötetét? Természetes, hogy még a nyitott oeuvre felől illik közelítenünk hozzá akkor is, ha már az élettel való elszámolás mély regiszterein szólal is meg a költő. A számvetés mint ihletforrás a kötetcímadó vers mellett a *Kísértet-falu*ban és a *Lamentáció*ban a leginkább tetten érhető. „Szép, szép az öregség is, / de fiatalságom be van falazva, / kemény kripta, / be vagyok rakva én is, be vagyok rakva e falba"; s mintha még valamit mindig várnék, / még mindig várnék valamit" (inverzio). A *Lamentáció* „négytételes" művének nyitányában a két háborút is túlélt nagybácsi csendes, amolyan „jól végezte dolgát"-halállal vált el az élettől: „majd egy fullasztó nyári estén / kért egy kovászosuborkát, dunnák közé / bútt és annyit mondott még, hogy: / Anyjukom, de hosszú volt ez az élet! / Ez igen. Befelé fordult és kisóhajtotta lelkét." Ezzel párhuzamba állítja a költői alany saját, megszenvedett életét: „nekem is bármennyire hosszúra nyúlt…". A második tétel andantéban szólal meg: a halott édesanya megidézése és az anyanyelv dicsérete. A harmadikban mindhárom idősík szerephez jut: a gyermekkor múltidézése mellett a számvető himnikus hangján halljuk: „Mit is tettem én, / mit is tettem úgy igazából, / hogy így rám feketedett az este?" (eufemizmus) „Megmondom. / Nem kevesebbet – / a világ szikjét szerettem volna termővé virágoztatni." Ezekben a sorokban az Alföld bűvöletében élő költő kiforrott sorsmetaforája „csendül fel". A nem túl biztató jövő (a kizsigerelt, régi gyökereket felszaggató föld képe) elől az önkéntes halálba vonulás lehetőségének gondolatával játszik el a költő, amikor a Sánta Ferenc novellájából, a *Sokan voltunk* emblematikus helyszínét említi: a torjai, kéngázas Büdös-barlangot. A záró tételben a szerelem, a hű házastárs és fele-ség emelődik vezérmotívummá: a szerelméért százszor meghaló (hiperbola) költő hálás a gyermekeket virágzó gyönyörű birsalmákért. A codában Filemon és Baucis szívsajogtató története kel életre, ha csak utalás szintjén is.

Márkus Béla három jellegzetességét mutatja ki Kiss Benedek lírájának: a szembesítésekben feltárulkozó világát, a beletörődés rezignációját, valamint a költői szerep fölstilizálását (1995). Létösszegző költeménye, a *Kiáltás* az életbe vetettség aktusával indul: „Lekékül a szilva / meghajló ágról… / Lekéküllem hajdan én is / anyámról." Ha hatujjúságát nem is említi, az otthoni, véletlenül ecettel való keresztelését fontosnak tartja versbe intonálni.

Kiss Benedek *Mi közöm hozzátok, emlékeim* című kötetében a táj és ember kapcsolata olyan szoros, hogy szinte szétválaszthatatlan egymástól. A természetet szemlélő költő maga is része a tájnak. A kiskunsági életközösséget úgy tárja elénk, mint „amely egy sok évszázados hagyományos kultúrára épülő komplett s máig érvényes világképpel, s az abból fakadó értékrenddel tarisznyálta s bocsátotta útjára annak idején" – fogalmaz az életművet jól ismerő Léka Géza (2010). Az egymás társaságába került versek új lélektérképet rajzolnak meg. Nagy Gábor így ír a természet szerelmeséről: „Kiss Benedek verseiben szinte megelevenedik egy különös, hol falusi, hol városi, ám akkor is élettel nyüzsgéssel teli világ. […] hangja nem tisztán elégikus: a dal könnyed futamaival keveredik egy-egy lemondó disszonáns hang, a kedvetlenséget is oldja egy-egy föl-fölszárnyaló találó költői kép" (2001). Kiss Benedek élményszintézise az Alföld természetlírájától jut el az elmúlás igézetéig, míg ki nem mondatik általa: „Mintha fecske gyurmázgatja fészkét: szájmeleg sárszókból lesz a vers" *(Verset írva).*

Lajtos Nóra

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, tanár, költő, író, kritikus, szerkesztő. Utóbbi kötete: *A Szerzőbe oltott tisztelet jogán* (tanulmány- és kritikakötet, 2019).